

HOLMÁR ZOLTÁN

A fehérgyarmati világháborús emlékmű története

Még javában zajlott az első világháború, amikor megfogalmazódott az igény a társadalom részéről a hősök emlékének méltó megőrkítésére és megőrzésére. Ezért 1915-ben létrehozták a Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottságot (HEMOB), melynek elnöke Lukács György (1865–1950) volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, nemzetgyűlési képviselő lett. Két évvel később, 1917. április 19-én az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodója, IV. Károly szentesítette az 1917. évi VIII. törvénycikket, amely a harcokban a hazáért elesett hősök emlékének megőrkítéséről rendelkezett. A báró Abele Ferenc vezérkari őrnagy által kezdeményezett, száz évvel ezelőtt Tisza István miniszterelnök támogatásával megszületett jogszabály elrendelte, hogy minden magyar város és község anyagi erejének megfelelő, méltó emléket állítson a Nagy Háborúban hősi halált halt lakosainak.

Elsőként Hatvan városa állított katonaszobrot 1917. november 25-én, majd hét évvel később, 1924 májusának utolsó vasárnapján tartották meg először a Hősök Emlékünnepét, mely a királynéülkü királyság fennállásáig március 15. és augusztus 20. mellett Magyarország harmadik nemzeti ünnepnapja volt.¹

Szatmár vármegyéből elsőik között csatlakozott a kezdeményezéshez Fehérgyarmat nagyközség, melynek központjában, a református templom előtti parkban 1924-ben felavatták az I. világháborús emlékművet. Fehérgyarmat első köztéri szobrát az első világháború kitörése után 10 évvel leplezték le, egy puskájára támaszkodó katonát ábrázol. Az alkotás a későbbi évtizedek során a legnagyobb magyar nemzeti ünnepek zárándokhelyévé vált, talapzatán 1990 óta a második világháborús áldozatok névsora is olvasható, ezzel méltó emléket állítva Fehérgyarmat mindkét világháborúban elesett hőseinek. Ahhoz azonban, hogy alaposan meg tudjuk vizsgálni a szobor felállításának körülményeit, figyelembe kell venni annak történelmi hátterét.

Amikor 1914 nyarán a Nagy Háború kirobbant, a *Fehérgyarmat* című társadalmi hetilap a címlapon a következőket írta: „Mire e sorok megjelennek, már megindultak az ellenségeskedések Szerbiával. Ott harcolnak a Délvidéken a nemzet fiaival együtt a mi véreink is, Fehérgyarmat községnek, s a fehérgyarmati járásnak katonái. A közel ötven éves békeidő alatt harcias hangulatunk csökkent, a békeidőben való katonai

¹ KOVÁCS ÁKOS (szerk.): Monumentumok az első háborúból. Népművelési Intézet, Múcsarnok, Budapest, 1985. 29.

szolgálatot is sokan felesleges nyűgnek tekintették, de a mai idők megmutatták, hogy a fegyveres előkészület nemcsak szükséges, de elengedhetetlen kényszerűség.”²

Maga II. Vilmos német császár is a következőket ígérte: „Mire a falevelek lehullanak, katonáink visszatérnek!” Mint tudjuk nem így történt – négy évig tartó vérzivataros háború vette kezdetét, mely évtizedekig tartó traumát okozott a magyar társadalom egésze számára. Nem volt család Magyarországon, amelyet ne érintett volna valamely formában a nagy háború. Az arcvonalakban harcoló vidéki parasztfiú vagy a városi polgár éppúgy belekerült az éveken át tartó szörnyű pusztításba, mint a hátszágban helytálló asszonyok vagy éppen a munkásemberek helyét a gyárban átvevő gyerekek.

Az 1914–1918 között lezajló küzdelmekben méltó módon szerepeltek Szatmár vármegye derék fiai. Két gyalogezred kötelékébe adta a legtöbb katonát a vármegye népe: a magyar királyi 12. honvéd gyalogezredbe és a császári és királyi 5. közös gyalogezredbe. A szatmári 12-es honvédek és az 5-ös bakák minden harctéren vitézül helytálltak.³

A fronton harcoló fehérgyarmati katonákkal azonban nemcsak hazánkban, de messze a tengerentúlon is szolidaritást vállaltak a magyarok. Jó példa erre a *Szamos* című újság 1915. augusztus 6-i száma, melyben az *Adomány a háborúban elesettek özvegyei és árvái részére* című cikk olvasható: „Fábián Károly fehérgyarmati ref. lelkész egy Amerikába kivándorolt hívétől a következő levelet kapta: Mélyen tisztelt Nagy tiszteltű úr! Bocsnatot kérünk a Nagytiszteletű úrtól, hogy ezen pár sorainkkal alkalmatlankodunk mi Amerikába kivándorolt fehérgyarmati lakosok. Ezen pár sorainkkal tudatjuk a Nagytiszteletű urat, hogy mi fehérgyarmati születésűek elhatároztuk, hogy mivel igen jól tudjuk és fájjaljuk, hogy édes hazánkban mily szomorú állapotban vannak testvéreink és azoknak árvái és mi nem osztozhatunk azoknak fájdalmukba, ott hol testvéreink kiömlött vérei borítják édes hazánk földjét, tehát elhatároztuk, hogy a háborúban elesett fehérgyarmati születésűek özvegyei és árvái részére küldjük ezt a pár koronát. Igen felkérjük az összes adakozók nevében a Nagytiszteletű urat, teljes bizalmunkat benne vetve, tessék ezen pár koronát kiosztani csakis a háborúban elesettek özvegyei és árvái közt. Tessék a templomban kihirdetni az összes adományozók neveit és az adományt hírlapilag is nyugtatni. Nekünk igen fáj, hogy minket így elzártak édes hazánktól, mikor a legnagyobb örömmel sietnénk édes hazánk védelmére, de így csak fájó szívünk sóhaja szállhat feléje.”⁴

Az otthonmaradtak sem feledkeztek el családtagjaikról, szeretteikről, a frontokon harcoló apákról és fiúkról. Jó példa erre a Vörös Kereszt, melynek tevékenységéről a *Szamos* című újság 1916. február 10-én a következőket írta: „A Vörös Kereszt Egylet fehérgyarmati fiókja folyó hó 5-én a háborúban elesettek özvegyei és árvái javára szépen sikerült tombola-estet rendezett, melyhez a nyereménytárgyak a közönség adományaiból gyűltek össze. Az est tiszta jövedelme 663 korona 24 fillér volt. A ren-

² Fehérgyarmat III. 31. 1914. augusztus 2. 1.

³ FÁBIÁN SÁNDOR (szerk.): Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1939. 516.

⁴ Szamos XLVII. 213. 1915. augusztus 6. 3.

dezást az egyesület elnöknője, Jékey Sándorné végezte. A termék világítását Frank Hermann villanytelep-tulajdonos ingyen szolgáltatta.”⁵

Az ehhez hasonló jótékony célú estélyek a későbbi években sem maradtak el. A *Szatmári Újság* 1918. február 2-i száma is beszámolt a következő ilyen rendezvényről: „A fehérgyarmati hadiözvegyek és árvák javára febr. 10-én, este, nyolc órakor a Fehérgyarmat és Vidéke Kaszinó nagytermében jótékony célú estély lesz. Belépti díj személyjegy 4 korona. Felülfizetések hírlapilag lesznek nyugtázva.”⁶

Még mindig a fegyverektől volt hangos Európa, amikor 1918. március 28-án a Szatmári Újságban először vetődött fel a fehérgyarmati világháborús emlékmű létesítésének gondolata. Az újság *A fehérgyarmati hősök emlékére – Estélyek az emlékmű javára* címmel a következőket írta: „Fehérgyarmat polgársága műkedvelő előadással, hangversennyel egybekötve Ünnepelte meg március 15-ét. Az ünnepély szónoka Tóth Sándor túrístvándi református lelkész volt. Hazafias hévvel, átérzéssel beszélt a 70 év előtti március hőseiről, s a mai hősekről, azokról a glóriás hősekről, akiknek emlékét megörökíteni szent kötelességünk. Ügyes gondolatszöveggel, találóan rajzolta meg a készítenő emlékművet. Az ünnepélyre összeállított férfi- és vegyes-kar szép énekszámokkal szerepelt. Az előadott darabok figyelmes kidolgozásáért, dicséret, elismerés illeti az éneklő tagokat, de főképpen elismerést érdemel a kar lelkes, szakképzett vezetője, Nemes Károly ig. tanító, ki hosszas, nagy türelmet igénylő munkával készítette elő az énekszámokat. Általános érdeklődés, feszült figyelem mellett adtak elő ügyes műkedvelő ifjaink és leányaink két kisebb színdarabot, Zilahy Lajos *A rongyos katona* című, háborús vonatkozású mesejátékát és Hevesi, Sterényi *Nyár* című egy felvonásos idylljét. A darabok szereplői egyéniségüknek megfelelő szerepeiket a legjobb tudással, a komoly szerepek alakítói átérzéssel, mások természetes humorral, többen mesteri ügyességgel szótték meg: Nagyobbrészt nyilvánosan nem szerepelt, vidéki műkedvelőkről lévén szó, annál inkább meglepő volt az eleven természetesség, otthonosság, mellyel a színpadon mozogtak. A közönség tetszésének, elragadtatásának legjellemzőbb fokmérője az, hogy március 24-én vasárnap este szép számú közönség előtt lehetett a darabok előadását megismételni. Az estély erkölcsi sikeréért a szereplőkön kívül köszönet illeti azokat, kik a színpad felállításában, a változatok s díszletek előállításában és elrendezésében, szakemberek jártasságával működtek közre. Az anyagiakban elért meglepő szép eredmény a közönség áldozat készségéről tesz bizonyosságot. A március 15-iki bevétel 2808 korona volt, mely a színdarabok március 24-iki megismétlésével 3351-re emelkedett. A felmerült kiadások levonása után, mintegy 2650 korona marad a hadban elesett fehérgyarmati hősök emlékművére.”⁷

Az esztendő végén, az 1918. november 3-án Padovában – még az Osztrák–Magyar Monarchia részeként – majd november 13-án Belgrádban fegyverszünetet kérő Magyarország elvesztette az első világháborút, így aztán szembe kellett néznie a soknemzetiségű Monarchia korábbi kisebbségeinek követeléseivel, aminek a háború előtti nagyhatalmi helyzetben azok nem tudtak érvényt szerezni. Az ország területén

⁵ Szamos XLVIII. 41. 1916. február 10. 3.

⁶ Szatmári Újság II: 29. 1918. február 2. 3.

⁷ Szatmári Újság II: 75. 1918. március 28. 2.

egyre-másra alakultak a nemzetiségi tanácsok, melyek programjában a háború előtti cseh, román, délszláv tervek párosultak az Antant ígéreteivel. Ezek a tervek Magyarország területének felosztását helyezték kilátásba. A tervezett békekonferencia jóindulata érdekében az őszirózsás forradalom után a népköztársaságot létrehozó Károlyi Mihály és kormánya nem állta útját a Felvidéket, Erdélyt és Délvidéket megszálló csehszlovák, román és szerb hadseregeknek.

Ezekben a nehéz időkben került sor újabb táncmulatságra Fehérgyarmaton, melynek egyértelmű célja ismét az volt, hogy a befolyó összegekből tudják majd fedezni a később létrehozandó I. világháborús emlékművet. A *Szamos* című újság 1919. március 13-i számában olvashatjuk a következő sorokat: „Táncmulatság Fehérgyarmaton. A fehérgyarmati ref. egyház 1919. március 16-án a kaszinó nagytermében a hadban elesett fehérgyarmati katonák emlékművének alapja javára műkedvelő előadással egybekötött táncmulatságot rendez.”⁸ Ez és az ehhez hasonló újságcikkek is tanúsítják, hogy Fehérgyarmat – szinte a legtöbb környező települést megelőzve – szeretett volna egy méltó emlékművel tisztelni elesett fiai előtt. A zűrzavaros belpolitikai állapotok azonban ezt a kezdeményezést megakasztották, így maga a megvalósítás időben kitolódott.

Pár nappal később, az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság hadereje közben kísérletet tett a Magyarország területén folyamatosan terjeszkedő csehszlovák és román erők visszaszorítására. A Felvidék visszafoglalásáért megindult sikeres északi hadjárat ellenére a Tanácsköztársaság vezetői elfogadták a franciák által kínált Clemenceau-jegyzéket, amely felhárította a magyar haderő jelentős részét, így az 1919. július 20-án indult magyar offenzíva a Tiszántúl felszabadítására kudarcba fulladt, a román hadsereg pedig megszállta az ország jelentős részét és bevonult Budapestre. Magyarország 1919 augusztusában egy szétesett, anarchikus, és valós központi irányítás nélküli országgá vált. A katolikus helyzet 1919 őszén már az antant-országokat is zavarta, ráadásul nem volt olyan politikai vezetés sem, mely elküldhette volna képviselőit Párizsba az első világháborút lezáró békediktátum aláírására. Ezért a békekonferencia egyik legfontosabb célja az volt, hogy az anarchikus állapotok megszüntetésével, a román csapatok kivonásának megszervezésével és az antant szemében tárgyalóképes magyar kormány megalakításával stabilizálja az országot. Az Antant hamar rájött arra, hogy Magyarországon tárgyalópartnerként a Nemzeti Hadsereget kezében tartó Horthy Miklós jöhet szóba, aki ígéretet tett, hogy megfelelő hatalom és a románok kivonása révén mindenben segíteni fogja a követelések teljesítését. Ennek értelmében a román hadsereg 1919. november első felében először az Észak-Dunántúlt adta fel, majd november 14–16. között kivonult Budapestről és a Duna-Tisza közéről, viszont továbbra is román megszállás alatt maradt a Tisza vonalától keletre eső országrész. Horthy 1919. november 16-án vonult be csapatai élén Budapestre, majd megalakult az Antant által is elismert magyar kormány, mely a következő év elején elküldte képviselőit az első világháborút lezáró párizsi békekonferenciára. A magyar törvényhozó hatalom visszaállítása és Horthy kormányzóvá választása az új hatalmi rendszer alkotmányosságának alappilléreit jelentette.⁹

⁸ Szamos LI: 62. 1919. március 13. 3.

⁹ VINNAI GYÖZÖ (szerk.): Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848–1948). Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének közleményei 13. Stúdium, Nyíregyháza, 1994. 63.

A párizsi békekonferencia utasításának megfelelően a románok 1920. február 24-én megkezdték a Tiszántúl kiürítését is, mely március 30-ra be is fejeződött. Végül 1920. június 4-én aláírták a versailles-i Nagy-Trianon palotában azt a békediktátumot, mely területe kétharmadával megcsonkította a történelmi Magyarországot.

A megyei beosztás felülvizsgálatát elkerülhetetlenné tette, hogy a trianoni békeszerződés következtében számos vármegye területének csupán kisebb-nagyobb darabja maradt Magyarország területén, amelyek alkalmatlanok voltak a törvények által a megyékre rótt feladatok ellátására, illetve nem feleltek meg a közigazgatás hatékonyabb területi szervezéséhez sem. A törvényhozás ezért 1923-ban azt a megoldást választotta, hogy a korábbi vármegyei határokat lényegében érintetlenül hagyva a legkisebb csonka megyék önkormányzati és közigazgatási szerveit összevonta, és az így kialakított területi egységek számára a közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) vármegye elnevezést állapította meg. 1923-ban hét k. e. e. vármegye létrehozására került sor 17 korábbi vármegye területeiből – ezek közé tartozott Szabolcs és Ung k. e. e. vármegye, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye is.¹⁰

Szabolcsban, a formálódó új vármegye élére 1922 tavaszán dr. Kállay Miklós főispán, későbbi magyar miniszterelnök került, aki hét éven keresztül látta el feladatait ebben a tisztségében, míg Szatmárban nem volt szükség új főispánra, ugyanis Péchy László 1920-tól 1931-ig a bethleni politika szellemében irányította a megyét.¹¹

1924. január 2-án történt meg Bereg és Szatmár csonka vármegyék egyesítése. A tarpai alispáni hivatalban az egyesített vármegyék helyettes alispánja, dr. Streicher Andor, megrendítő hatású ünnepség keretében vette át Gulácsy István beregi alispántól Bereg megye ősi aranypecsétjét, január 19-én pedig az újonnan kialakított vármegye törvényhatósági bizottsága megtartotta első rendes közgyűlését.¹² A háború által meggyötört Fehérgyarmat, mint nagyközség és járásszékhely igyekezett az új körülményekhez alkalmazkodni. A kiegyezés után nem sokkal, 1872-ben még 3353 lakosa volt a településnek, 1910-ben 4610, 1922-ben pedig már 224 fővel kevesebb. Megállapíthatjuk ezekből a számokból, hogy az első nagy háború, annak demográfiai következményei Fehérgyarmat esetében is jól érzékelhetők.¹³

A csonka vármegyék egyesítése mellett az 1924-es esztendő a világháborús emlékművek történetében is fontos mérföldkő volt, ugyanis ekkor fogadták el az 1924. évi XIV. törvénycikket, mely a nemzeti ünnepek közé sorolta a magyar hősokról való megemlékezést, így a törvény május utolsó vasárnapját a Hősök Emlékünnepévé nyilvánította. Nem sokkal ezután, az első világháború kitörésének 10. évfordulójához közeledve, 1924. május 31-én, szombaton felavatták Fehérgyarmat központjában az I. világháborús emlékművet. Itt érdemes megjegyezni, hogy Fehérgyarmat első közteri szobráról egészen napjainkig nem lehetett tudni, hogy mikor és milyen körül-

¹⁰ 1923. évi XXXV. törvénycikk. II. fejezet, Szervezeti változások

¹¹ CSERVENYÁK LÁSZLÓ (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Önkormányzata, Nyíregyháza, 1993. 386.

¹² FABIÁN SÁNDOR (szerk.): Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1939. 90.

¹³ TAKÁCS PÉTER (szerk.): Fehérgyarmat múltja a megtelepedéstől a II. világháborúig. Fehérgyarmat, 2013. 109.

mények között avatták fel. Sőt, az emlékmű alkotójának kiléte is sokáig a homályba merült, hiszen az akkori sajtó sem említette meg a nevét.

Még 1981-ben sem volt pontos információ arra vonatkozóan, hogy mikor és ki készítette a fehérgyarmati szobrot. Ebben az évben Kovács Ákos, a Hatvany Lajos Múzeum igazgatója az egész országot lefedő kutatást végzett az első világháborús emlékművekre vonatkozóan.¹⁴ Az országos adatgyűjtést postai úton szétküldött kérdőívek segítségével kezdte meg, s amikor Fehérgyarmatra is eljutott az említett kérdőív, dr. Perku Lajos, az akkori V. B. titkár 1981. július 7-én a következőket írta válaszelevelében a múzeumigazgatónak: „Tisztelt Igazgató Elvtárs! Az I. világháborús szobrokra, emlékművekre, emléktáblákra vonatkozó megkeresésükre közlöm, hogy városunk területén van egy I. világháborús emlékmű. Sajnos az emlékművel kapcsolatban részletes felvilágosítást nem áll módomban adni, mivel erre vonatkozóan semmilyen helytörténeti írásos, vagy más vonatkozású anyag nem áll rendelkezésemre. Az emlékművet feltehetően – idős emberek visszaemlékezése alapján – 1918-ban állították fel. Az emlékművön volt egy felirat, amely neveket és egyéb feliratot tartalmazott, de ezt a feliratot tartalmazó tábla ismeretlen körülmények között még az 1950-es években eltűnt.”¹⁵

A Tájak–Korok–Múzeumok sorozat darabjaként 1999-ben megjelent *Fehérgyarmat – látnivalók* című kiadvány is csak megemlítette, hogy a szobor Kossuth-parkban áll: „A református templom előtti parkrészen található az 1970-es Tisza-Szamosközi árvízét idéző emlékmű, Szomor László alkotása. A parkban a városközpont felé haladva a világháborús hősök emlékművét, majd az 1896-ban felavatott Kossuth-emlékoszlopot láthatjuk, végül elérkezünk a székely kapuhoz, ami Fehérvári József alkotása.”¹⁶

A 2013-ban megjelent, Fehérgyarmat város történetét bemutató átfogó településtörténeti írás sem mutatja be az emlékmű történetét, csupán egy képet közölt a szoborról, illetve a talapzatán látható domborművekről.

Ha azonban fellapozzuk a két világháború közötti időszak Szatmár megyei újságait, akkor megtalálhatjuk azokat a cikkeket, amelyek csonka Szatmár vármegye emlékmű állításairól tudósítanak. A Fehérgyarmati járás települései élen jártak ebben az akcióban, hiszen Milótán már 1922-ben emlékoszlopot, míg 1923-ban Jánkon és Majtison emléktáblákat avattak. Az újságok közül a *Szatmár és Bereg* című hetilap számolt be az 1924. június 1-jei számában Fehérgyarmat világháborús szobrának felavatásáról: „Szombaton délelőtt díszes ünnepség keretében leplezte le Fehérgyarmat nagyközség hősi halottainak emelt emlékoszlopát. Délelőtt 10 órakor ünnepi istentisztelet volt, 11 órakor pedig a ref. iskola előtt felállított emlékoszlopnál Telkes Sándor főgimn. igazgató mondott megnyitó beszédet, a község nevében pedig Megyery főjegyző¹⁷ emlékezett a hősokról, akiknek emléksobrát több küldöttség koszorúzta meg.”¹⁸

¹⁴ KOVÁCS ÁKOS (szerk.): Monumentumok az első háborúból. Népművelési Intézet, Múcsarnok, Budapest, 1985. 29. 3.

¹⁵ Kecskeméti Katona József Múzeum, Történeti-néprajzi Gyűjtemény, Történeti Adattár 7-86.

¹⁶ DERCSENYI BALÁZS (szerk.): Fehérgyarmat – látnivalók. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára. Fehérgyarmat, 1999. 8.

¹⁷ Megyery László, Fehérgyarmat nagyközség főjegyzője.

¹⁸ Szatmár és Bereg V: 22. 1924. június 1. 3.

Ami rögtön szembetűnik az az, hogy a cikk címében kissé megtévesztően először az „emlékoszlop” szó szerepel, míg a szöveg végén – immár helyesen – az „emlékszobor” kifejezést használta a sajtó. Ha alapul vesszük a Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottság (HEMOB) által 1923-ban kiadott tájékoztatóját, akkor észrevehetjük, hogy a két fogalom között bizony markáns különbség van. Az emlékművek alakzata eszerint háromféle lehetett: emléktábla, emlékoszlop vagy emlékszobor. Az emléktáblákat templomok, községházak, iskolák falára ajánlották elhelyezni olyan helyszíneken, ahol kevesebb hős neve kerül megőrkítésre. Az emlékoszlopok, obeliszkok, gúlák tetejére szívesen ajánlották a turulmadarat, kettős keresztet, koronát, sisakot, egyéb harci jelvényeket. Nagyságát 3–10 méter magasságban határozták meg. A szabad téren felállítandó emlékoszlopokat főként városok és nagyközségek számára ajánlották. A legdrágább emlékműnek az emlékszobor számított, így ezeket csak olyan városokban lehetett felállítani, ahol nagyobb volt az áldozatkészség. „Az emlékszobrok ábrázoljanak katonákat, turáni harcosokat, Hungáriát, egyéb alakokat vagy szoborcsoportokat”, javasolta a HEMOB. A költségvetés tekintetében a HEMOB az 1923-as állapotokat vette figyelembe, ezért meghatározták, hogy a művészek, kőfaragók a búza értékében adják meg az árakat. A művészi emléktáblák ára 1923-ban 3 métermázsa, az emlékoszlopok ára 10 métermázsa, az emlékszobrok ára 30 métermázsa búzánál kezdődött. A műalkotás költségeinek előteremtése a köz feladata volt.¹⁹

A másik érdekesség, hogy nem tudjuk meg a *Szatmár és Bereg* rövid cikkéből a szobrász nevét, valamint nem kapunk képet a szobor kinézetéről sem. A mészköből készült emlékmű alkotója a magas talapzaton egy sebesült, félig térdeplő, szinte ülő helyzetben lévő katonát ábrázolt rohamsisakban, aki egy tölgyfa cserjére rogyva, puskájának csövére támaszkodik. Az emlékmű talapzatának két egymással szemben lévő oldalán katonákat ábrázoló domborművek láthatóak – a szemközti oldalon gyalogos katonák támadása, míg a hátoldalon egy huszárroham látható. A talapzat két másik oldalára 1990-ben Fehérgyarmat Város Önkormányzata márványtáblákat helyezett el: egyikre az első világháború 39 elesett hősenek névsorát, míg a másikra a második világháborús hősök neveit írták fel. A Nagy Háború hőseit megőrkítő tábla fölött a magyar koronás kiscímer, valamint „Az 1914–1918. évi világháború hősi halottainak kegyeletes emlékezéssel Fehérgyarmat község közönsége” felirat látható.

Ha alaposan megvizsgáljuk a Magyarországon fellelhető világháborús emlékműveket, akkor azt tapasztaljuk, hogy van még két olyan alkotás, mely szinte teljességében hasonlít a fehérgyarmati szoborra. Közülük az egyik a Pest megyei Szigetújfalu községben található, ahol 1924. augusztus 31-én leplezték le a település hősi emlékművét, míg a másik a Csongrád megyei Pitvaros község, ahol 1925. november 8-án került sor a katonaszobor felavatására.²⁰ Mind a két esetben Martinelli Jenő budapesti szobrász volt az emlékművek alkotója.

Szigetújfalu és Pitvaros esetében is egy mészköből készült emlékmű tárul elénk, melynek magas talapzatán egy sebesült, félig térdeplő, szinte ülő helyzetben lévő

¹⁹ NAGY GYÖNGYI: Héjjahalomtól Kardoskútig. Hogyan emlékezett Vásárhely külterületi lakossága a nagy háborút követő években? In: A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve, 2016. Hódmezővásárhely 2016. 139.

²⁰ Pesti Hírlap XLVII: 257. 1925. november 13. 13.

katonát látunk rohamsisakban, aki egy tölgyfa cserjére rogyva, puskájának csövére támaszkodik – akárcsak Fehérgyarmat esetében. Sőt, Szigetújfalu szobrának talapzatán ugyanazok a domborművek láthatóak, mint Fehérgyarmat esetében – huszár- és gyalogosroham –, csupán annyi különbséggel, hogy a Pest megyei község emlékművének talapzatán az ábrák a fehérgyarmatihoz képest az ellenkező oldalon szerepelnek.

A szobrok közötti hasonlóságok arra is magyarázatot adnak, hogy a művész egyszerre több megrendelést is kapott egy-egy településtől és a feszített határidők betartása miatt csupán minimális módosításokat tudott végrehajtani az alkotásokon. Itt érdemes megjegyezni, hogy ebben az esetben a fehérgyarmati emlékmű volt az első és egyben mintaadó alkotás is a később felavatott szobrok számára.

Ezek alapján megállapítható, hogy a fehérgyarmati szobor is Martinelli Jenő munkája volt. A fővárosi szobrász 1886. október 3-án született Budapesten. A Képzőművészeti Főiskolán végzett, többek között apjának, Martinelli Antalnak és Radnai Bélának volt a tanítványa. Hosszabb tanulmányutat tett Párizsban és Rómában. 1911-ben volt az első önálló kiállítása a Múcsarnokban, később rendszeresen állított ki itt és a Nemzeti Szalonban. 1921-től számos díjat nyert (Állami-díj, Halmos Izor-díj), művei nemzetközi kiállításokon is megjelentek. Főként akadémikus szellemű képmásszobrokat, aktokat, vallásos szobrokat és plaketteket mintázott. Több műve látható a Széchenyi fürdőben és tőle származik a szegedi Pantheonban Apáczai Csere János emlékműve.²¹

Ezen kívül számos síremlék és mintegy 14 világháborús hősi emlékmű elkészítése is az ő nevéhez fűződik. Ezek közül az első ismert alkotását 1923 augusztusában leplezték le a Tolna megyei Döbrököz községben, majd még az év őszén felavatták második ilyen jellegű művét, a ma Salgótarján részét képező Zagyvapálfalva községben. Ezek után következett Fehérgyarmat, majd Tiszapüspöki, Csanádalberti, Szigetújfalu, Zirc, Pitvaros, Jászládány, Mátraszele, Ambrózfalva, Budakeszi, Kőtelek és Bácsalmás települések.

A fehérgyarmati I. világháborús emlékmű a második világháború végéig minden évben a nemzeti ünnepek, különösen a Hősök Emléknapjának kiemelt helyszíne volt. Erről tanúskodnak a korszakban született újságcikkek is. Ezek az írások azért is fontosak, mert betekintést nyújtanak a korabeli Fehérgyarmat életébe és megismerhetjük azokat a szereplőket, akik részesei voltak a megemlékezésnek. Az első ilyen cikk a *Szatmár és Bereg* című újság 1926. június 13-i számában jelent meg, amely dr. Baltazár Dezső református püspök fehérgyarmati látogatásáról tudósított: „Május 30-án vasárnap, a csonka megye egyik, politikailag és egyházilag kiemelkedőbb pontjának, Fehérgyarmatnak volt szentelve, ahol a községi előjáróság élén, a majdnem teljes számmal megjelent vármegyei vezetőség és a város felekezeti különbség nélkül együtt ünnepelt a több, mint negyedfélezer lelkes, virágzó református egyházzal. A délelőtti Istentiszteleten, amelynek közönségét a zsúfolásig megtelt templom képtelen volt befogadni, a főjegyző bibliaolvasása és imádsága után a püspök mondott szívekiható prédikációt. Délben közebed volt a kaszinó összes termeiben, több mint 220 terítéssel. Ott voltak a vármegye vezető emberei, élőkön a főispánnal és alispánnal,

²¹ ÉBER LÁSZLÓ (szerk.): Művészeti Lexikon L-Z. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935. 90.

az egyházmegye lelkészei nagyszámmal, többen feleségeikkel és még sokan mások. Lelkes köszöntőket mondtak a kiváló püspökre, mint hű főpásztorra, a főispánra, mint a vármegye nagyszerű első emberére és még többekre. Éltették a lelkek összeharátkozását, a lelki és világi vezetők nagyon kívánatos harmóniáját. Délután pedig éppen hősök emlék vasárnapja lévén, a község hősi halottainak emlékműve előtt a püspök mondott imádságot és Révész főjegyző beszédet. Különösen kiemelendő, hogy Barta Mihály fehérgyarmati róm. kath. plébános nemes hangú üdvözléssel jelent meg a püspök előtt egyházközsége nagyobb küldöttsége élén.²²

Az 1930. május 25-i Hősök Emléknapi megemlékezésről is a *Szatmár és Bereg* című újság számolt be: „Fehérgyarmat község társadalma is felekezeti különbség nélkül ünnepelte meg a világháború elesett hőseinek emlékeztét. A kegyeletes ünnepséget díszes külsőségek között rendezték meg a Hősök Emlékszobra előtt. Az emlékkőre hatalmas nemzetiszín-szalagos koszorút helyeztek, majd pedig színes mezei virágokkal díszítették fel. A római katolikus, református és izraelita hitközség templomaiban kegyeletes és mély hazafias érzéstől áthatott emlékbeszédet mondtak.”²³

A következő évi Hősök Emléknapi megemlékezésről szintén részletesen beszámolt a csonka Szatmár vármegye hetilapja: „Fehérgyarmaton délelőtt valamennyi felekezet templomában ünnepi Istentisztelet volt a világháború elesett hősi halottainak emlékére. Fél 12 órai kezdettel pedig a „Hősök emlékszobra” előtt emlék-ünnepélyt rendezett a magyar hősök emlékeztétét megbecsülő hazafias közönség. A virágokkal díszített emlék körül mintegy ötszázan szorongtak. Az ünnepély a Himnusz éneklésével vette kezdetét. Az ünnepi beszédet Bartha Mihály róm. kath. plébános mondta. Remekbe készült beszédét hatalmas tapsvihar és éljen kísérte. Móra Lászlónak a *Hősök ünnepén* című versét Bilkay István m. kir. pénzügyőri fővigyázó szavalta. Szavalt még Bartha Mariska. Mindkettőjük szavalatát tapssal köszönte meg az ünneplő közönség. Végül az Országos Frontharcos Szövetség helyi alakulatának vezetője Dr. Kormány Sándor ügyvéd mondott közvetlen szépségű, lendületes beszédet. Megyery László főjegyző a község koszorúját tette le a szobor lépcsőzetére. Koszorút helyeztek még el a hadiözvegyek és árvák is. Az ünnepség a Szózat hangjaival ért véget pontban 12 órakor.”²⁴

A következő évben, 1932. június 5-én még Szabolcs vármegye újsága, a *Nyírvidék* is tudósított a Fehérgyarmaton megtartott megemlékezésről: „A világháborúban elesett magyar hősök emlékére a község elöljárósága vasárnap délelőtt fél 12 órakor nagyszabású ünnepet rendezett a ref. iskola előtti Hősök emlékköve előtt. Az ünnepségre felvonult a levették díszszázada vitéz Ötvös Károly levante főoktató parancsnoksága alatt. Ott láttuk a főszolgabíró, m. kir. állampénztár, m. kir. járásbíró, m. kir. pénzügyőrség, m. kir. csendőrség képviselőit és a város úri társadalmának színe-javát. Felvonult a helyi Frontharcos Csoport képviselőiben mintegy negyven frontharcos Dr. Ascher Kálmán és vitéz Gacsályi Zoltán elnökök vezetésével. Az ün-

²² Szatmár és Bereg VI: 25. 1926. június 13. 1.

²³ Szatmár és Bereg X: 23. 1930. június 8. 6.

²⁴ Szatmár és Bereg XI: 23. 1931. június 7. 4.

nepséget a Himnusz eléneklése nyitotta meg. Majd Szombathy Bertalan ref. s. lelkész mondotta el ünnepi beszédét. A Református dalárda *Nyugosznak ott a hős fiait* énekelte Hajdú Gusztáv karnagy vezényletével. Bilkay István pénzügyőri fővigyázó, tart. hadapródjelölt Szatmári diák *Jeltelen sírok* című költeményét szavalta et a tőle megszokott lendülettel és színes hanghordozással. A költemény szavait percekig tartó taps követte. A község koszorúját soha el nem múló megemlékezés jeléül Szaplanczay Ilonka helyezte el rövid beszéd kíséretében. A gyönyörűen elmondott beszédet az ünneplő közönség tomboló tapssal fogadta. A helyi Frontharcos Csoport koszorúját Fodor Jenő ref. iskolai igazgató, bajtárs helyezte el tömör ünnepi beszéd kíséretében. Mondatai történelmi erejű neveket, hősokeket emeltek a szívek pajzsára. Zúgó, hatalmas éljen kísérette szavait és a Frontharcos Csoport tagjai felemelt jobb kézzel vigyázz állásban hódoltak a Hősök neveinek említésekor, a magyar reménység diadalmasan fénylő csillagainak emlékköve előtt. Az ünnepség fél 1 órakor a Szózat eléneklésével ért véget.²⁵

A Szatmár és Bereg 1934. június 3-i számában ismét részletesen beszámoltak a Hősök Emléknapján megtartott megemlékezésről: „Fehérgyarmat társadalma is méltóan megünnepelte a hősök emlékét. A református iskola előtt felállított hősök szobra előtt nagy számú közönség gyűlt össze tiszteletadásra. Az ünnepély a Himnusz hangjaival kezdődött. Utána Báthory Rózsika Szabó Károly *Hova lettek?...* című költeményét szavalta el. Utána az Önképző Tűzoltóegyesület zenekara gyászindulót játszott, majd Ladányi Imre ref. s. lelkész mondott magas szárnyalású és nagyhatású ünnepi beszédet. Beszédében megkapó hasonlatokkal emlékezett meg a hazaért, elhalt, névtelen és ismert hősokról. A beszéd után a Református Dalárda éneke következett, majd Lukács György Gyula diák: *Boldog szunnyadók* című gyönyörű költeményét szavalta el. Az ünnepély utolsó száma a Hiszekegy volt. Játszotta az Önkéntes Tűzoltóegyesület zenekara. Ezután az emlékmű koszorúzása következett. A község társadalma részéről Nagy Erzsike helyezett el koszorút. A frontharcosok részéről Schick Jenő ig. főmérnök rövid, de gyönyörű beszéd keretében koszorúzta meg a hősök emlékoszlopát. Az ünnepély a Szózat hangjaival záródott.²⁶

A fehérgyarmati I. világháborús emlékmű az évtizedek során szakrális kegyhellyé változott, amely az idegen földön harcoló és elesett magyar katonák emlékét jelképezi. A szobor alatt elhelyezett friss virágok és koszorúk, a mindenszentekkor meggyújtott gyertyák is azt bizonyítják, hogy igazi rendeltetését éppen napjainkban tölti be. 2014 őszén, az első világháború kitörésének 100. évfordulója alkalmából Fehérgyarmat Város Önkormányzata pályázati forrásból felújította a szobrot. A ma már hófehér színben pompázó, festett címerrel ékesített talapzaton térdelő, puskájára támaszkodó katona méltó módon állít emléket Fehérgyarmatnak a világháborúban elesett hősei előtt.

²⁵ Nyírvidék LIII: 125. 1932. június 5. 9.

²⁶ Szatmár és Bereg XIV: 22. 1934. június 3. 3.